

Lászlófi Viola

A munka mint az elmebetegségek gyógymódja?

Megalkuvás és útkeresés a pszichológiában és a pszichiátriában Magyarországon az államszocializmus első évtizedeiben*

Greg Eghigian történész 2002-ben *Was There a Communist Psychiatry? Politics and East German Psychiatric Care, 1945–1989* címmel megjelent rövid problémafelvető cikkében elsőként tette fel azt a kérdést, hogy vajon létezett-e kommunista pszichiátria? És ha igen, akkor miben állt a „különlegessége” nyugati párjához képest? Bár ezekre kérdéseke a minden kétséget eloszlató válaszokat ezidáig nem sikerült megtalálni, a problémáról folyó diskurzusba időről időre egyre több társadalomtudós – szociológus, történész, antropológus – kapcsolódik be,¹ kutatásaikkal egyre részletesebb képet adva a lelki normalizálással kapcsolatos elméleti elképzelésekről és azok gyakorlati megvalósításáról a „rövid huszadik század” során. Ezek a munkák² a Szovjetuniónál 1917-től, a többi államszocialista ország esetén az 1940-es évek végétől vizsgálják a pszichológiai és pszichiátriai gyakorlatokat, az azokban tetten érhető változásokat, és igyekeznek megfejtetni, hogy azok vajon milyen mértékben köszönhetőek a nyugatitól eltérő politikai hatalmi formák meggyökeresedésének.

Szerzőik – kevés kivételtől eltekintve – a pszichológia és a pszichiátria tudománya és az államhatalom között feszülő sajátos politikai erőteret a regnáló hatalom egyszerű, represszív beavatkozásainak bemutatásánál sokkal körültekintőbben

---

* Köszönettel tartozom témavezetőmnek, Takács Ádámnak, aki hasznos tanácsaival és építő kritikájával segítette a tanulmány megírását. A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ Meg kell jegyeznünk, hogy nem Greg Eghigian 2002-es munkája volt a legelső, amely vizsgálat tárgyává tette a hidegháború keleti tömbjének országaiban a mentális gyógyítást megcélzó gyakorlatokat. Már a huszadik század utolsó évtizedeiben is voltak kísérletek a szovjet pszichológia történetének megrajzolására. (KOZULIN, 1984.) A hidegháború alatti „nyugati” és „keleti” pszichiátria összehasonlítására Paul Calloway tett kísérletet. (CALLOWAY, 1992.)

² A teljesség igénye nélkül ide sorolhatjuk például a 2015-ben Sarah Marks és Mat Savelli szerkesztésében megjelent, *Psychiatry in Communist Europe* című tanulmánykötet írásait, a kötetben szereplő szerzők ebben a témában született további műveit, Grégory Dufaud munkáit.

igyekeznek megrajzolni. Egyszerre veszik figyelembe a megváltozott arculatú és új eszközöket alkalmazó államhatalom direkt és indirekt behatási kísérleteit, a politikai légkör változásait, valamint az orvosi – vagy a tudományos – világra oly jellemző belső viszonyokat: a hierarchiát, a szakmai autonómiára törekvést és az egyes személyek között kialakult (gyakran átpolitizált) szakmai ellentéteket. A hatalmi és szakmai aktorok folyamatosan váltakozó egymásnak feszüléséről és összejátszásáról³ számos különböző témát – például az inzulinóma-terápia történetét,⁴ a szovjet pszichiátriai járóbeteg-ellátás tiszavirágéletű gyakorlatát,⁵ vagy magyar vonatkozásban az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet történetét⁶ – feldolgozó (eset)tanulmányból értesülhetünk. Szerzőik jórészt a pszichiátria gyakorlatban, az intézetek falai között zajló események között keresték az Eghigian által feltett kérdésre a választ, ebből igyekeztek megállapítani a lelki normalizálás „kommunista típusának” sajátosságait.⁷

Tanulmányomban egy ehhez képest különböző megközelítést igyekszem alkalmazni és a pszichiátriai gyakorlat helyett az elméleti szövegek vizsgálatára helyezem a hangsúlyt, a kérdésfeltevésemet is ehhez igazítom. Egy, a korszakban „újra feltalált” terápiás formáról, a munkaterápiáról szóló, az ideggyógyászati-pszichiátriai és a pszichológiai időszaki kiadványokban,⁸ monográfiában megjelent szakcikkeket vizsgálom. Arra keresem a választ, hogy az ezeket szerző pszichiáterek és pszichológusok hogyan próbáltak szakmailag alkalmazkodni az ideológiai elvárásokhoz, és hogyan igyekeztek megteremteni egy, a kommunista hatalom számára is elfogadható, mi több, támogatandó pszichoterápiát 1954 és 1964 között Magyarországon. Ezen belül azt szeretném feltárni, hogy az ötvenes-hatvanas években megkonstruált munkaterápia, már nevéből adódóan is bármennyire az „ideológia szolgálóleányának” tűnt, és bármennyire ezt a célt kellett volna, hogy betöltse,⁹ valójában nem volt ennyire egyértelmű a helyzete.

Mivel a korszakhatár megválasztása a politikatörténeti mérföldköveket figyelembevéve kérdéseket vethet fel, fontos megemlíteni, hogy a munkaterápiás szövegek szempontjából a Rákosi-rendszerből a Kádár-érába való átlépés nem jelentett

³ Az új politikai berendezkedés számos esetben lehetőséget biztosított arra, hogy fiatal, vagy egyszerűen csak addig kevésbé respektált szakemberek hamar nagy karriert fussanak be – bár az közel sem volt biztos, hogy az ilyen, politikai vonalon szerzett szakmai előnyöket sokáig élvezhették. Ez történt Vasili Giliarovsky, Ivanov-Smolenskii és Aleksandr Shmar'ian esetében is az 1940-es végén és a 1950-es évek elején. (ZAJICEK, 2017.)

⁴ ZAJICEK, 2015.

⁵ DUFAUD, 2014.

⁶ KOVAI, 2015.

⁷ Ezen kívül még a munkáknak szintén egy jelentős csoportját képezik azok a szövegek, amelyek a tudományos életben szerepet játszó személyek közötti kapcsolatrendszerek, vagy esetleg a személyes életutak alakulásán keresztül mutatják be szakmaiság és a politikai érdekek határmezsgyéjén végbemenő folyamatokat (például ZAJICEK, 2017; de Kovai Melinda 2016-os könyvében is igen jelentős szerepet kap ez a nézőpont).

⁸ A tanulmányomban vizsgált szövegek az 1955-ben alapított *Ideggyógyászati Szemlében*, valamint az 1958-ban alapított *Pszichológiai Tanulmányok* és az 1960-tól újra kiadott *Magyar Pszichológiai Szemle* oldalain jelentek meg.

⁹ Arról, hogy valójában ezt a célt szánták ennek a terápiás formának BENEDEK, 1957. 25.

gyökeres szemléletváltást, egészen az 1960-as évek közepéig.¹⁰ Így az említett 10 évben keletkezett munkák egyben vizsgálhatók. Tanulmányomban tehát a terápiás formáról született elméleti munkákat elemzem, az ezekben leírtak gyakorlati megvalósulásának vizsgálata további kutatás tárgyát képezi.

Miért pont a munkaterápia?

Ahhoz, hogy megértsük miért és hogyan vált a munkaterápia az elmebetegségek kezelésének bevett módszerévé az államszocialista Magyarországon, röviden fel kell vázolnunk, hogy milyen változások következtek be a mentális betegségek gyógyításában 1948 után, ezek milyen hatalmi igényekben, vagy társadalmi szükségletekben gyökereztek.

A Magyarországon 1948-tól kiépülő pártállami rendszer nem csak politikai, gazdasági és társadalmi változásokat hozott: az új berendezkedés hivatalos ideológiájának hatásai a pszichológia és pszichiátia diszciplínáját sem hagyták érintetlenül. Az uralkodóvá váló marxista-leninista eszmerendszerben az volt a mérvadó álláspont, hogy mivel a társadalmi lét adottságai határozzák meg az emberek gondolkodásmódját,¹¹ ezért az elmebetegségek jelentős része a kapitalizmus visszaéléseiből fakadhat. Így tehát a problémát szociális eredetűnek, a hibás társadalmi berendezkedés fejleményének tekintették. Azonban a kezelésükre létrehozott terápiás formák és az azokat alkalmazó terapeuták az individuummal foglalkoztak – gondoljunk például a pszichoanalízisre, vagy az individuál-pszichológiára –, nem pedig a probléma valódi okával, a társadalommal.¹² Ez a kiépülőfélben lévő hatalmi rendszer szempontjából két logikus következtetést vont maga után: az első, hogy az új, kommunista elveken alapuló berendezkedés megszilárdulásával – a társadalmi osztályok mellett – a mentális betegségeknek is nagyrészt el kellett volna tűnniük, hiszen az őket kiváltó társadalmi okok is felszámolódtak. A másik pedig az, hogy mivel a pszichoterápiák nagy része az egyén szintjén próbálta meggyógyítani az elmebetegségeket, így a kor értelmezése szerint nem járhatott sikerrel, áltudományként tűnt fel és megszüntetésre ítéltetett. A felszámolási folyamat viszonylag gyorsan, 1948 végére be is fejeződött.¹³

¹⁰ A pszichológia 1956 utáni helyzetét, újraintézményesülését Kovai Melinda részletesen tárgyalja. Kovai kifejti, hogy a pszichológia helyzetének revidálása már az 1956-os forradalom előtt elkezdődött (például a Petőfi-kör vitáin is gyakran szóba került), majd a forradalom leverése sem tudta hosszú időre megtörni ezt a lendületet, 1958-ban kiadásra kerül 1948 óta az első pszichológiai periodika, 1962-ben pedig újra megalakítják a Magyar Pszichológiai Társaságot és az egyetemi pszichológusképzés is megindul. (KOVAI, 2016. 315–337.) Ennek figyelembevételével különösen érdekes, amit a munkaterápiás szövegek esetében tapasztalunk.

¹¹ Marx, [1859]. 11–12. Tariska István 1951-ben egy, a *Népegészségügy* lapjain megjelent cikkében statisztikailag is igyekszik bizonyítani ezt az állítást, mégpedig annak bemutatásával, hogy az elmebetegek számaránya a kapitalista országokban – a kapitalizmus sajátosságai miatt – nő, míg a szocialista országokban csökken. (TARISKA, 1951. 17–18.)

¹² A kérdésről a *Fórum* című folyóiratban jelentek meg tanulmányok Tariska Istvántól és Pálóczi Horváth Györgytől.

¹³ A felszámolási folyamat részletes tárgyalását lásd KOVAI, 2016. 220–260.

A pszichológia újraintézményesülésére pedig majd csak bő tíz év múlva kerül sor.¹⁴

A lélek rendellenességeit vizsgáló tudományos módszerek közül a pszichiátria valamivel szerencsésebb helyzetben volt, bár a pavlovizációs törekvések Magyarországon is éreztették hatásukat.¹⁵ A Szovjetunióban a pavlovi eszmék a sztálinizmus 1945 utáni időszakában váltak igazán népszerűvé. A nyugattal való versengésbe belesodródó Szovjetunió előljárói az orosz fiziológus tanaival szerettek volna valamiféle egységes, a nyugati kutatási irányoktól eltérő (ideológiai–tudományos) alapot adni többek között a biológia, a pszichológia és a pszichiátria számára. Ez a gyakorlatban a Pavlov által felvetett kutatási témák folytatását és a fiziológus műveinek megkérdőjelezhetetlen elfogadását jelentette. Bár a pavlovizmus a pszichológia magyarországi felszámolásában is igen fontos szerepet kapott, a pszichiátriára kisebb veszélyt jelentett. A pszichiáterek a szaktudományos eredményeiket szorosabb megkötések nélkül publikálhatták, és az orvosi praxisban büntetlenül alkalmazhatták, ha azok nem keveredtek nyílt ellentmondásba a pavlovi elvekkel.

Azonban a pszichiátria gyakorlati helyzetét tekintve már korántsem volt ennyire szerencsés pozícióban. Bár a különböző, az állami ideológiának ellentmondó pszichoterápiák felszámolása még nem is nehezítette volna meg döntően a kórházi osztályok és a zárt intézetek helyzetét – mivel ezeket egyébként is csak egy szűk társadalmi réteg tudta igénybe venni –, viszont a paternalista államhatalom szociális intézkedései annál nagyobb problémát okoztak. Az 1950-től államosított, és egyre szélesebb rétegekre kiterjesztett társadalombiztosítási rendszer¹⁶ miatt az amúgy is zsúfolt elmeegógyintézetek és a kórházi osztályok roskadoztak a túlterheltségtől.¹⁷ Ennek nemcsak az újonnan elérhetővé váló kórházi ápolás vonzósága volt az oka, hanem az is, hogy a nők munkába állásával a betegeskedő hozzátartozóra már nem volt, aki vigyázzon. Így a felszámolódó ellátási lehetőségek helyett égetően szükségessé vált egy olyan terápiás forma kialakítása, amellyel a zártosztályokon már nem fejleszthető állapotú betegek kórházi ágyait fel lehet szabadítani. A kialakítandó módszer azonban mégsem engedhette el teljesen a folyamatos felügyeletet igénylő páciensek kezét, valamiféle szervezett ellátási lehetőséget

¹⁴ Érdemes utalni arra, hogy a ma ismert diszciplináris határok a pszichológia és a pszichiátria között egyáltalán nem voltak olyan egyértelműek a huszadik század közepén, mint napjainkban. Hatványozottan igaz volt ez a pszichoterápiák, a pszichoanalízis tekintetében, amely művelői is általában pszichiáterek voltak (a két diszciplína összemosisáról és szétválásáról bővebben: KOVAL, 2016. 108; 140.)

¹⁵ A pavlovi tanok szinte egyeduralgódóvá válásáról, majd a „pavlovista pszichiátria” mibenlétének feltárásáról két különböző koncepció is született. Benjamin Zajicek 2009-es doktori disszertációjában a szakemberek személyes konfliktusain és szakmai vélekedésein keresztül azt igyekezett bebizonyítani, hogy a pavlovizmus egyik legfontosabb sajátossága valójában a pavlovi elvek állandó újraértelmezésében állt és az orosz fiziológusról elnevezett szemlélet nem egységes koncepcióként, hanem az intézményes–szakmai viták katalizátoraként volt jelen. (ZAJICEK, 2009.) Grégory Dufaud nem annyira a szemléletet alkalmazó egyének, mint inkább a pszichiátriai tudás felől közelített a kérdéshez. Dufaud a pavlovi koncepció felkarolásában a szovjet pszichiátria modern tudománnyá válásának kulcsát látta. (DUFAUD, 2015.)

¹⁶ BARTOS–GÁL–GUNYHÓ, 1967. 16–17.

¹⁷ FÜREDI–BUDA, 1980. 1115–1120. A pszichiátriai ágyszámok háború előtti és utáni alakulásáról is tőlük tájékozódhatunk. Valamint Benedek István 1955-ös cikkében szintén reflektál a túlszűfolt-ságra. (BENEDEK, 1955. 55.)

biztosítani kellett. Végül – de nem utolsó sorban – ennek az új kezelési formának világnézetileg valahogy összeegyeztethetőnek kellett lennie a sztálinista elvekkel (vagy legalábbis nem kerülhetett nyílt ellentmondásba azokkal). A probléma megoldását a munkaterápia alkalmazása jelentette, amely a munkatevékenységre, mint a marxista-leninista ideológia egyik alapvető elvi és normatív hivatkozási pontjára¹⁸ épült.

A „kommunista” munkaterápia megkonstruálása

Az új, alapelveiben is a rendszer normáihoz illeszkedő, viszont releváns magyar szakirodalommal még kevésbé rendelkező¹⁹ módszer ösztönözte a kutatást: már 1952-ben kísérleti munkaterápiás intézet alakult Intapusztán, majd az állami gazdaságokban is létrehoztak „elmebetegkolóniákat”,²⁰ az ötvenes évek második felében pedig sorra alakultak az intaházaihoz hasonló, munkaterápián alapuló pszichiátriai intézmények.²¹ Az ezekben dolgozó vezető orvosok egy sajátosan kettős helyzetbe kerültek. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy rájuk várt egy, a kommunista államhatalom ideológiai ízlését (is) kiszolgáló terápiás módszer kidolgozása. Így feladatuk nemcsak szakmai, hanem politikai küldetésként is értelmeződhetett. Másrészt – és az imént elmondottakból adódóan –, mivel szakszerűen végzett munkaterápiára korábban nem volt példa Magyarországon, ezért az annak kidolgozásával megbízott pszichiáterek munkájukban nagyobb szakmai mozgásterrel rendelkezettek, mint a kollégáik.²² Erre következtethetünk Benedek István pszichiáter-író széles körben ismert *Aranyketrec* című munkájából, amelyben az intapusztai kísérleti munkaterápiás intézetben szerzett négy éves tapasztalatairól számol be, valamint abból a tényből, hogy sem a szovjet, sem más, a szocialista blokk országaiból származó munkaterápiás szakmunkák nem kerültek lefordításra.²³ A kérdés már csak az volt, hogy viszonylagos szabadságukkal mennyire tudtak és akartak élni ezek az orvosok.

A vizsgált korszakban a témában megjelent művek nagy részét Benedek István, valamint Gálfi Béla pszichiáterek jegyezték. Előbbi az *Aranyketrec* című kötet írója, az intaházi munkaterápiás osztály 1952 és 1956 közötti, valamint 1956 elejétől

¹⁸ A marxizmus rendszerében munka antropológiai jelentőségéről lásd MÁRKUS, 1971. 12–31.

¹⁹ Néhány tanulmány született még a két világháború közötti időszakban a témáról Nyíró Gyula és Fabinyi Rudolf közreműködésével. (NYÍRÓ, 1940; FABINYI, 1930a; 1930b; 1930c.)

²⁰ Az állami gazdaságokban létrehozott, elmebetegek foglalkoztatására szolgáló telepeknek ez bevett megnevezése lehetett, hiszen Gálfi Béla és Benedek István is így hivatkozik rájuk. Lásd például BENEDEK, 1957. 470; GÁLFI, 1964. 121.

²¹ 1964-ben négy ilyen intézmény volt Magyarországon, település szerint: Intapuszta, Dénesfa, Simaság, Pomáz.

²² Ez a látszólag kissé megengedő hozzáállás azonban belefért a Rákosi-korszak tudományról alkotott elképzelésébe, amely szerint a tudományos kutatásoknak gyakorlati célt kell szolgálniuk, a társadalmi és a termelési fejlődést kell elősegíteniük. (KÓNYA, 1998. 13–18.)

²³ Benedek munkája első részében (BENEDEK, 1957. 11–223.) folyamatosan reflektál arra, hogy Intapusztára kerülésekor szabad kezet kapott, a kötete második része elején pedig azt is kifejti, hogy tényleg semmilyen előzetes ismerettel nem rendelkezett a munkaterápiát illetően. (BENEDEK, 1957. 223–247.) Ilyen értelemben (is) valóban kísérleti volt az intézmény.

a simasági szintén munkaterápiás intézmény vezetője volt, utóbbi pedig az állami gazdaságokban felállított terápiás kolóniák, majd 1957-től a pomázi munkaterápiás intézet igazgatójaként tevékenykedett.²⁴ Az 1960-as évek elejétől pedig Lesch Gyula, Goldschmidt Dénes, Várhelyi Gyula és Török István és Schenker László pszichiáterek, valamint Adorjáni Csaba pszichológus²⁵ is bekapcsolódtak a témáról folyó diskurzusba.

A kommunista munkaterápia-történet mint pszichiátriai üdvtörténet

A munkaterápiás szövegek szerzőinek, mielőtt nekiláthattak volna a saját terápiás gyakorlatuk kidolgozásához, először saját múltjukkal kellett „szembenézniük”. A mentális betegek foglalkoztatására alapozott terápia ugyanis nem az államszocialista egészségügy találmányai közé tartozott, sokkal korábbi előzményekre tekintett vissza. A kezelési forma korai története egészen a 18. században Nyugat-Európában kidolgozott morális terápiáig nyúlt vissza.²⁶ Magyarországon az 1940-es évek végéig a dolgozni képes pszichiátriai kezelték foglalkoztatására két bevett gyakorlat létezett. Kisebb részüket már a 19. század végétől munkaterápia keretében foglalkoztatták az elmeógyógyintézetek. Ez azonban egyáltalán nem jelentett szisztematikus terápiás gyakorlatot, csupán annyit, hogy a betegek látták el az intézet körüli takarítási, kertészeti feladatokat, esetleg anyagokat hímeztettek velük.²⁷ Dolgoztatásuk így sokkal inkább a megmaradt munkaerejük gazdaságos felhasználását jelentette a kórház vagy elmeógyógyintézet számára, mint a gyógyulásuk érdekében elrendelt terápiás feladatot.

A mentális betegek nagyobb részét ellátó, szintén az elmebetegek foglalkoztatásán alapuló, jól szervezett és igen népszerű családi ápolási rendszer a huszadik század első éveiben honosodott meg Magyarországon. Ennek lényege az volt, hogy a zártosztályi ápolásra nem szoruló, viszont a helyüket a mindennapokban megállni nem képes, folyamatos felügyeletet igénylő betegeket elhelyezzék. Az ápolási formáról író orvosok egyetértettek abban, hogy a családi ápolás a nyilvánvaló finánciális hasznán túl – hiszen nem igényelte újabb hatalmas kórházak és elmeógyógyintézetek megépítését – még jelentősebb előnyökkel rendelkezett: az ápolás célkitűzése ugyanis az volt, hogy az azt megelőzően zárt osztályokon élő, „emberi közösségből kiszakadt beteget”²⁸ a társadalomba a visszavezesse. Hogy ez a reintegráció sikeres legyen, a társadalom alapegységének, Konrád Jenő pszichiáter szavaival élve, az „ember természetes környezetének”²⁹ tekintett kiscsoportot, a családot állították a gyógyítás szolgálatába, így „a szülő és leszármazott

²⁴ Gálfi munkaterápiával való kapcsolata nem az állami gazdaságok elmebeteg-kolóniáinak vezetésével kezdődött. Még 1952-ben, mielőtt Benedek István Intapszútra került, Gálfi látta el az orvosi feladatokat egy rövid ideig.

²⁵ Adorjáni néhány évvel később orvosi végzettséget is szerzett, cikke megírásakor azonban még a pomázi munkaterápiás intézet klinikai pszichológusa és pszichiátriai tanácsadója volt.

²⁶ Bővebben lásd FOUCAULT, [1961].

²⁷ FABINYI, 1930. 1046–1049; NYÍRÓ, 1940. 86–87.

²⁸ IFJ. CSEKEY, 2010. 186.

²⁹ KONRÁD, 1904. 4.

közötti ösközösséghez hasonló”³⁰ érzelmi viszonyra építették a kezelést. E szerint az értelmezés szerint a munka azért is vált fontossá az elmebetegek életében és szocializációjában, mert a család munkamegosztási rendszerként is működött. Ez hagyományosan azt jelentette, hogy míg a férfi dolgozott és igyekezett előteremteni a család boldogulásához szükséges javakat, addig a nő otthon nevelte a gyerekeket, vezette a háztartást, alkalomadtán esetleg besegített a mezőgazdasági munkába. A beteg akkor tudta magát sikeresen integrálni ebbe a rendszerbe, és azon keresztül a társadalom vérkeringésébe, ha kivette a részét a ház körüli teendőkből, egyszóval dolgozott.³¹

Úgy tűnik azonban, hogy sem a terápiás elveket nem foganatosító „munkaterápia”, sem a családi ápolás nem fért össze az államszocialista korszak társadalmi és terápiás igényeivel. A két korábbi gyakorlattal az 1950-es, 60-as évek munkaterápiás szövegeinek szerzői közül Benedek István és Gálfi Béla számolt le – igen gyakran ugyanazokban a munkákban, amelyekben a saját munkaterápiás koncepciójukat is felvázolták. Írásaikban mind a családi ápolás, mind pszichiátriai osztályon történő régi típusú foglalkoztatás egy egykoron korszerűnek számító, mára a kapitalista rendszer káros, nem éppen gyógyító gyakorlatként tűnt fel.³² A családi ápolás esetén ez két fő érveléssel látszott indokolhatónak: egyrészt a hagyományos családmodell mint a „kizsákmányolás” színtere szerepelt a marxizmus fogalomtárában, így az elmebetegek családi ápolása is csak a kizsákmányolás egyik formájának számíthatott. Másrészt pedig a munkaterápiáról szóló szövegek a családi ápolást a paraszti társadalomhoz fűződő szoros kötelékei miatt a szocialista termelési renddel összeegyeztethetetlennek kiáltották ki.³³ A kórházi munkaterápiával ezzel szemben az volt a fő probléma Benedekék szerint, hogy csak a betegek tétlenségét akarta kiküszöbölni, valódi terápiás és ezzel összefüggésben termelési célja nem volt.

Benedek és Gálfi igyekeztek egy olyan fejlődési folyamatként bemutatni a munkaterápia történetét, amely az általuk művelt „kommunista munkaterápiában” tetőzik be – pontosan úgy, ahogyan a társadalom szocialista fejlődése esetén az osztály nélküli kommunista társadalomba fut ki. A régi módszerekkel szembeni kritikáikat marxista elvekre építették fel, így azokat olvasva olyan érzésünk támadhat, mintha Mód Aladár *400 év küzdelem*³⁴ című dialektikus-materialista munkájával ismerkednénk: munkáikban az elnyomott népet az elmebetegek, míg a mentális gyógyítás Dózsáját, Rákócziját és Kossuthját pedig Pinel, Pisani vagy Simon testesíti meg. Így az ötvenes és hatvanas évek magyar pszichiátriai szövegeikben pontosan úgy tekintettek az őket megelőző munkaterápiára, mint a szocializmus a kapitalizmusra: elvi közösséget semmilyen formában nem vállaltak vele, azonban a saját idejüket megelőző fejlődési foknak tekintették.

³⁰ IFJ. CSEKEY, 2010. 186.

³¹ A második világháború pusztítása nagyrészt kiürítette a családi ápolási telepeket.

³² BENEDEK, 1955a. 55.

³³ Lásd például GÁLFI, 1964. 21. Bár rendeletileg a családi ápolást soha nem számolták fel, azonban mégis törvényileg lehetlenítették el: a családoknak fizetett alacsony ápolási díjak miatt a kezelési forma magától is elsorvadt, további tudományos munkák sem születtek róla.

³⁴ MÓD, 1954.

A pártállami rendszer szolgálóleánya

A következőkben vegyük sorra, hogy melyek voltak a „kommunista munkaterápia” azon sajátosságai, amelyek megkülönböztették azt az imént említett előképektől.

Először is vizsgáljuk meg, hogy a szerzők hogyan vélekednek a munkatevékenységről mint „terápiás eszközzől”. A szövegekben minden esetben, csak és kizárólag a „termelőmunka” gyógyító hatásáról értesülhetünk. „Csak a termelőmunka lelkesíti a dolgozót! [...] Téves az a nézet, hogy terápiás célból minden munka egyformán jó.” – adta meg a tételmondatokat Benedek István 1953-ban, a *Betegség és munkaképesség: az Orvos-egészségügyi Szakszervezet Pavlov Ideg-elme Szakcsoportjának Nagygyűlésén* tartott (majd a következő évben publikált) beszédében. A pszichiáter a munkaterápia elsődleges tanulságaként említette azt a felfedezését, hogy az elmebetegeket „értelmes, termelőmunkába kell állítani”,³⁵ hiszen alkalmasak ennek ellátására. Még ha munkájuk nem is lesz mindig teljesértékű, ettől függetlenül képesek dolgozni.³⁶ Benedek a pszichiátria falai között végzett, termelőmunkával kapcsolatos – az indoklás hiányossága miatt mindenképpen – axiómaszerű megállapításait Gálfi Béla, Adorjáni Csaba, Regius Ferenc és Schenker László is osztotta. Az ő gondolatmentük már egy, a munka egyszerű terápiás hatásnál sokkal szélesebben értelmezhető állítást fogalmazott meg. Benedek koncepciójához képest általánosabban, nem gyógyító-terápiás keretekben gondolkoztak, hanem azt állították, hogy „normalizáló tényezőként csak a termelő munka fogadható el”.³⁷ Kijelentésük magában hordozta azt az értelmezést is, hogy a termelőmunka maga a normalitás feltétele, eszköze és mértéke, amely mindenféle deviancia normalizálásának kulcsa lehet. Mindemellett akár Benedek előbbi, akár Gálfiék utóbbi értelmezését tekintjük mérvadónak, az elmebetegek termelőmunkába állítása a társadalom hasznos tagjává válásuk kulcsaként értelmeződött, amely sokkal inkább volt társadalmi lehetőség, mint kényszer.³⁸ A marxizmus szellemi rendszerében ugyanis a munka mint alapvető emberi igény és társadalmi gyakorlat jelent meg.³⁹ Az államszocialista hatalom pedig nagy hangsúlyt fektetett annak propagálása is, hogy a korlátlan munkalehetőség – amelynek kegyében immáron az elmebetegek is részesülhetnek – a szocialista társadalom szabadságának és felsőbbrendűségének politikai kifejeződése volt a kapitalista társadalommal szemben.

A munka politikai jelentősége mellett a termelést végzők társadalmi megbecsültségét is leképezte a munkaterápiáról szóló pszichiátriai diskurzus: a *munkás* szó mint pozitív megkülönböztető jelző került elő a szövegekben. Benedek szerint

³⁵ BENEDEK, 1955a. 61.

³⁶ BENEDEK, 1955a. 55. Benedek határozott kijelentései nem is olyan meglepőek, ha figyelembe vesszük azt, hogy az említett nagygyűlés megnyitó beszédében Lehoczky Tibor, az orvos-szakszervezet ideg-elme szakcsoportjának elnöke az „egész orvosi munka értelmét” nem magában a gyógyításban, hanem a betegek újra munkaképessé tételében jelölte meg. Szerinte „a munkaképesség kérdése nem jutott eddig törekvéseinkben nem jutott eléggé kifejezésre! Hiányzott a rendszeresség, hiányzott az egységes szempont és a nagoonalú áttekintés. Egészen más, ha betegeinket csak abból a szempontból nézzük, [...] hogy ezeket az embertársainkat vissza akarjuk adni a legfontosabb feladatuknak – a munkának.” LEHOCZKY, 1954. 1.

³⁷ ADORJÁNI-GÁLFI-REGIUS-SCHENKER, 1959. 559.

³⁸ Benedek így fogalmaz: „Szabad dolgozniok”. BENEDEK, 1955a. 60.

³⁹ SAYERS, 2005. 610–611; MARX, [1844]. 328–330; ENGELS, [1883].

ahogyan a társadalomban a „munkások” számítanak etalonnak a többi osztály tagjai számára, a betegek már régóta dolgozó, kivételes csoportját a „munkásbetegek” adták. Gálfi interpretációjában pedig a terápia során a betegeknél kialakított munkáslét jelentette az elmebeteg társadalmi helyzetének emelkedését.⁴⁰ A szerzők hallgatólágosan, de utaltak egy igen nagy presztízzsel járó társadalmi szokásra, a sztahanovizmus gyakorlatára is. *„Nagyon sokan munkaidőn túl is kimennek a földekre vagy visszatérnek a műhelybe. Ezt teljesen spontán csinálják, senki sem bíztatja őket erre, ápoló sincs a közelükben, aki ellenőrizné vagy irányítaná őket. [...] Művelik a kertet a hivatalos munkaidőn túl, hiszen miénk a kert, magunknak műveljük!”⁴¹* – írta Benedek István, a népszerű háború utáni „miénk az ország, magunknak építjük” kommunista szólást parafrázálva.

A munkaterápiás csoportok szervezéséről szóló szövegrészek szintén a pszichiátria falain kívüli világra emlékeztetnek. A pszichiáterek a létesítményekben jellemző termelési módot az általában az államszocialista gazdaság munkaszervezésének leírására használt fogalmakkal rekonstruálták tanulmányaikban. Mind Benedek István, mind Gálfi Béla említi, hogy a betegek *brigádokban* dolgoznak, *brigádvezetők* felügyelete alatt, ahogyan bármelyik állami nagyüzemben.⁴² A szerzők igen nagy hangsúlyt fektettek annak magyarázatára is, hogy – pontosan úgy, mint a pszichiátrián túli szocialista rendszerben – a betegek a brigádokban kizárólag *magukért* és a *közösségükért* dolgoztak a munkaterápia keretein belül.⁴³ Bár szövegük erre vonatkozó pontjain nem említik a családi ápolást, gondolataikból mégis azt érzékelhetjük, hogy azzal kívánják szembeállítani az új terápiás formát: míg a családoknál a betegek privát érdekek kiszolgálásáért végezték munkájukat, addig ez a kizsákmányolás a munkaterápiában megszűnik, felváltja azt a közös munka öröme.

A szocialista társadalom jellegzetes intézményeinek a munkaterápiás intézetek falain belül való megkonstruálása az előbb említetteken kívül még egy gyakorlatban megjelent. Azok a betegek ugyanis, akik nem engedelmeskedtek a brigádvezetőknek, vagy a fegyelmezetlenül viselkedtek munka közben, hamar az intézet *társadalmi bírósága* előtt találhatták magukat. Ennek a bíróságtípusnak, a munkaterápiás szövegek szerint – csak úgy, mint az intézeten kívüli világban – a munkafegyelem és a szocialista együttélés szabályainak megsértői ellen kellett lefolytatnia eljárásokat. Az elmebetegek által létrehozott társadalmi bíróságok két szempontból is erősítették a munkaterápia államszocialista társadalomhoz való szoros kötődését: egyrészt, mivel ezt a bírósági formát zömében⁴⁴ a szocialista termelőüzemekben hozták létre, a munkaterápiás intézményben az „elmebetegek számára létrehozott üzem” jellege erősödött. Másrészt pedig az intézetek falain belül is igyekezett kiterjeszteni azt a meggyőződést, amely a pártállami célokat közösségi érdekként

⁴⁰ GÁLFI, 1964. 35.

⁴¹ BENEDEK, 1955a. 60–61.

⁴² BENEDEK, 1955a. 61; BENEDEK, 1955b. 238; GÁLFI, 1962. 557.

⁴³ BENEDEK, 1955a. 61; BENEDEK, 1955b. 238; GÁLFI, 1964. 38; 53.

⁴⁴ Azonban Polyák Petra 2017-es tanulmányában rámutatott arra, hogy ez a bíróságtípus, valószínűleg ugyanolyan okból, mint ahogyan az elmeegógyintézetekben, a szegedi és pécsi egyetem falain belül is felállításra került. (POLYÁK, 2017.)

azonosította, az azokkal való szembeszegülést pedig a dolgozók (betegek) sérelmeként értelmezte, büntetését – látszólag – az ő belátásukra bízta.

A formálódó kommunista társadalom intézményeinek és gyakorlatainak, mint az elmegyógyintézet falain belül is hivatkozható normatív alapnak a szakszövegekbe építése mellett a pszichiáterek egy másik módszerrel is éltek, hogy munkáikat még inkább megfeleltessék a korszak politikai elvárásainak. A szerzők ugyanis többször húztak elő olyan, tekintélyelvű érveket, amelyek ugyan valójában állításaikhoz tudományosan nem tettek hozzá – és ők sem erőlködtek azon, hogy ezek relevanciáját témájuk esetében bizonyítsák –, ám politikai súlyuknál fogva megkérdőjelezhetetlenné tették az elmondottakat. Gálfi Béla 1964-es munkájában a munkaterápia szakmai hasznossága mellett való érvelés után így fejezte be gondolatmenetét: „A munkaterápia fontosságát és eredményességét jelzi az a tény is, hogy intenzív alkalmazására a Szovjetunióban rendelet kötelezi az elmegyógyintézeteket és az ideggondozókat.”⁴⁵ Az olvasó számára az érvelés felépítése azt sugallja, hogy a szerző a Szovjetunió említésével igyekezett elejét venni a munkaterápia hatékonyságában esetleg még kételkedő olvasó kifogásainak.

Pavlov neve még inkább megkérdőjelezhetetlen viszonyítási pontként szerepelt, ennek köszönhetően többféle „felhasználási módját” találhatjuk meg az olvasott munkákban. A szakszövegek egy részében⁴⁶ a neves orosz fiziológus említése érzékelhetően csak egy kötelező tiszteletkőr, ezekben az esetekben tanainak kifejtésére és valós szakmai alapként való kezelésére ritkán került sor. Máskor ő maga testesíti meg „a szovjet pszichológiát”. Ez abban mutatkozik meg, hogy a korszakban divatos, a munkaterápiához is kapcsolható pszichológiai kérdések tárgyalásánál a nyugati szerzők neve mellé, mint az adott témában szintén jelentőset alkotó szovjet példa került említésre⁴⁷ – reprezentálva ezzel a szocialista szaktudományos haladást és azt, hogy a szovjet tudományosság sem maradt le a korszakban fontos kérdések vizsgálatában nyugati párjától. A Pavlov-hivatkozások harmadik formáját azok az utalások tették ki, amelyek ugyan név szerint nem említették az orosz fiziológust, azonban a nevével szinte egybeforrott fogalmakról ejtettek szót. Ilyen például a *magasabb idegtevékenység*,⁴⁸ a *dinamikus sztereotípiák*,⁴⁹ vagy a *feltételes reflex elmélete*.⁵⁰

Gálfival szemben Benedek István műveiben nem a Pavlovra, hanem a Makarenkóra való utalások kaptak hasonlóan nagy szerepet. Makarenko neve, főleg az

⁴⁵ GÁLFI, 1964. 29.

⁴⁶ Például ADORJÁNI-GÁLFI-REGIUS-SCHENKER, 1959. 540.

⁴⁷ ADORJÁNI-GÁLFI, 1959. 214; GÁLFI, 1964. 53.

⁴⁸ ADORJÁNI-GÁLFI, 1959. 214. A magasabb idegi tevékenység alatt az állati és az emberi központi idegrendszerének magasabb központjainak tevékenységét értjük, amely biztosítja az egész szervezet és a külső környezet normális és összetett kapcsolatát (például a feltételes reflexek kialakulásán keresztül).

⁴⁹ Lásd például GÁLFI, 1961. 177. A dinamikus sztereotípiák a reflexkapcsolódás magasabb formája, amelynél az egyes reflexeket már nemcsak azok az ingerek hozzák létre, melyekhez eredetileg kapcsolódtak, hanem egy központi ingerület is, amely a reflexlánc egészére vonatkozik.

⁵⁰ Lásd például GÁLFI, 1961. 176. A feltételes reflex egy kialakult/kialakított reflex (tehát nem veleszületett), amely akkor jön létre, ha egy adott válaszreakciót kiváltó ingerrel azonos időben az idegi központot egy másik, olyan inger is éri, amely a feltétlen reflex szempontjából közömbös. Többszöri ismétlés (ingertársítás) után a közömbös inger érzékelésével is kiváltódik a válaszreakció.

1950-es években, semmivel sem bírt kisebb tekintéllyel, mint Pavlové.⁵¹ Benedek műveiben különösen gyakran ismételtgetett kifejezés a „kollektíva”, a „kollektív szellem” mint a terápiás sikeresség alappillére, valamint a fegyelmezés, melynek szerepét az orosz pedagógushoz hasonlóan ő is igen nagyra tartott. Benedek ezen megállapításainál hangsúlyozza, hogy Makarenkóra támaszkodott, és hogy őt tartja a kommunista munkaterápia legnagyobb pionírjának, a szovjet pedagógust és munkáit *Aranyketrec* című művében hosszabban méltatta.⁵² Az orosz szerző háromkötetes *Pedagógiai hősköltemény*⁵³ című művében kifejtette, hogyan formálódnak összetartó közösséggé mindenféle anyátlan-apátlan gyerekek egy erős kezű nevelő útmutatásainak köszönhetően, a közösségi lét hogyan alakította őket rendes szovjet polgárrá. Makarenko elméletében nagyon nagy szerepet kapott a nevelő célzatú munka, amely rendes végrehajtása érdekében helye van a megfontolt testi fenytések alkalmazásának is. Bár Benedek határozottan elzárkózott a „makarenkói pofonhoz” hasonló eszközök használatától, a „kollektív szellem” nála is munkára ösztönző tényezőként tűnt fel.⁵⁴

Mindezek alapján eddig úgy tűnik, hogy az 1954 és 1964 között az ideggyógyászati, pszichiátriai és pszichológiai szaktudományos kiadványok lapjain megjelenő munkaterápiáról szóló tudományos diskurzus eleget tett a korszak ideológiai kívánalmainak és létrehozott egy, a kommunista értékrend mellett elkötelezettnek tűnő terápiás formát. A vizsgált tanulmányok sokszor jobban emlékeztetnek egy kiválóan megkomponált propagandabeszédre, mint tudományos szövegre: a munkaterápiás világot a szocialista társadalom számos divatos kifejezésével írták le, a terápia világa a megtévesztésig hasonlított a terápiás intézmény kerítésén kívüli világra, talán még egy kicsit idillibb is volt annál – itt ugyanis az emberek élete csak a *termelés* körül forgott, a normaszegők fölött *társadalmi bíróságok* ítéleztek, a közösségen belüli elismertséget pedig az elvégzett *munka* határozta meg. Tekintélyként pedig – ahogyan a magyar politikában a Szovjetunió, az onnan átvett gazdaság- és társadalomszervezési minta – a szovjet szerzők kerültek idézésre.

Munkaterápia és modern tudomány

Azonban még mielőtt ebbe az egyszerű helyzetbe belenyugodnánk, és elkönyvelnénk a munkaterápiát a „pártállami rendszer szolgálóleányaként”, érdemes megvizsgálnunk, hogy a szövegek – a Pavlov- és Makarenko-utalásokon kívül – milyen tágabb elméleti keretbe ágyazódtak, milyen nemzetközi szakirodalmi

⁵¹ Makarenko jelentőségét a korszak magyar pedagógiájában jól mutatják a személyéről munkáságáról megjelent tanulmányok tucatjai, valamint az is, hogy műveit időről időre újra kiadták. A szakmai méltatások mellett jelzésértékű lehet a szovjet pedagógus kultuszának jelentőségére az is, hogy díjat alapítottak, amely a nevét viselte (Makarenko-emlékérem) valamint 1964-ben, születésének 100. évfordulóján nagyszabású konferenciát rendeztek a tiszteletére. Makarenko magyarországi hatásáról röviden lásd PETRIKÁS, 1988. 63–71.

⁵² BENEDEK, 1957. 239. „A Szovjetunióban Makarenko valódi munkaterápiát valósított meg a vagányok nevelésében. Bizonyos, hogy senkitől nem tanultunk annyit, mint tőle.”

⁵³ MAKARENKO, [1933].

⁵⁴ BENEDEK, 1955a. 60.

megalapozottsággal bírtak. Ehhez vessünk egy pillantást a tanulmányok bibliográfiáira (már amelyiknek van), valamint a hivatkozott szakirodalomra, ugyanis a munkák ezen részéből tudhatjuk meg a legegyszerűbben, hogy az adott szerző egyrészt mennyire tartotta fontosnak tanulmánya tudományos megalapozását, szakmai hitelességét, másrészt az is kiderülhet belőlük, hogy gondolatainak megalkotásánál milyen művekre támaszkodott, mit tekintett munkája tudományos kontextusának.

A magyar szerzők közül ezt az Adorjáni Csaba, Gálfi Béla, Lesch Gyula, Regius Ferenc, Schenker László és Török István által írt, már 1956 után megjelent szövegekben vizsgálhatjuk meg, lévén, hogy ezek tartalmazzak bibliográfiát, Benedek István illet egy alkalommal sem csatolt művéhez. Ezek alapján úgy tűnik, hogy az említett szerzők a vasfüggöny mindkét oldalán megjelent, friss (az elmúlt 10 éven belül kiadott) szakirodalmat ismerték, tanulmányaikhoz használták és idézték. Az alábbi táblázatban részletes feltüntettem a szerzők által hivatkozott, külföldön megjelent műveket. Adorjáni Csaba és Gálfi Béla 1959-es, az *Ideggyógyászati Szemlében* kiadott, a munkaterápia díjazásának kérdését boncolgató cikkében például a szakirodalmi apparátus negyedét 1951 után keletkezett angolszász művek tették ki. Gálfi Béla kismonográfiája esetén a külföldi hivatkozások szintén több, mint egyharmadát adta a „nyugati” – angol és francia – szakirodalom. Ez az arány tartja magát akkor is, ha a bibliográfiával rendelkező összes munkaterápiás tanulmány idegen nyelvű hivatkozásait nézzük.

A következő táblázat a magyar munkaterápiás szerzők által használt, nem Magyarországon keletkezett munkákat jelenítettem meg. Ezek körülbelül fele német mű- Lesch Gyula és Török István tanulmánya például csak német nyelvű szövegeket idézett⁵⁵ –, amelyekről még nem sikerült kiderítenem, hogy a vasfüggöny melyik oldalán jelentek meg.

Tanulmány szerzői	Hivatkozott angol nyelvű munkák száma	Hivatkozott német nyelvű munkák száma (nem tudjuk, hogy a vasfüggöny melyik oldaláról)	Hivatkozott francia nyelvű munkák száma	Hivatkozott szovjet/ orosz munkák száma	Hivatkozott cseh munkák száma	Összes
Adorjáni-Gálfi, 1959.	3	3	-	1	3	10
Adorjáni-Gálfi-Regius-Schenker, 1959.	17	7	-	-	1	25
Lesch-Török, 1959.	-	9	-	-	-	9
Goldschmidt-Várhelyi, 1960.	-	1	-	-	-	1
Gálfi, 1961.	3	5	-	1	3	12
Gálfi, 1964.	18	36	2	3	4	63
Összes	41	61	2	5	11	120

⁵⁵ Az, hogy ezek közül melyik keletkezett a vasfüggöny nyugati oldalán, további vizsgálatokat igényel.

Az imént elmondottakhoz képest még akkor is igen alacsonynak tűnik a hivatkozott szovjet munkák aránya, ha figyelembe vesszük a vizsgált szövegek 1956 utáni keletkezését: az összesen 120 bibliográfiai tételből összesen 5 ilyen van, ami a felhasznált irodalom egyhuzadát sem teszi ki.

A „nyugati” hivatkozási gyakorlat egyébként egyáltalán nem volt egyedi eset az 1950-es évek végének marxizált-leninizált pszichológiájában, nem csak a munkaterápiás szerzők alkalmazták. Az 1970-es években Pléh Csaba végzett kutatásokat a magyar pszichológia „eszmetörténetére” vonatkozóan az 1958 és 1965 közötti időszakra nézve.⁵⁶ Pléh vizsgálatom kezdőpontjánál később vette fel a kutatás fonálát, ráadásul a teljes pszichológiai diszciplínára vonatkozóan gyűjtött adatokat, így eredményei jelen kutatásával való összehasonlítása csak tájékoztató jellegű lehet. A pszichológus tanulmányában először konkrét szerzők népszerűségét vizsgálta. Ennek leméréséhez egy listát hozott létre a leghivatkozottabb pszichológusokból. A lista szerint a 10 leggyakrabban idézett külföldi szakember között pontosan fele-fele arányban, öt orosz és öt nyugati tudós szerepelt.⁵⁷ Pléh azonban nem elégedett meg ezzel a reprezentatív szerzői listával,⁵⁸ az említett hétéves időszakban nyelvi megoszlás szerint is szemügyre vette a felhasznált publikációkat, egészen pontosan az angol, francia, német és orosz nyelvű szakmunkákat vizsgálta külön. Eredményei szerint az angol és francia tételek az 1958 és 1965 között született pszichológiai szakmunkák hivatkozásainak egyharmadát tették ki, ahogyan azt a munkaterápiás műveknél is láthattuk. Az orosz nyelvű munkák aránya Pléh kutatásaiban magasabb volt, mint a munkaterápiás művek esetében, összesen 33%.⁵⁹

Így tehát nem feltétlenül kell meglepődnünk a vizsgálatunkban szereplő szövegek szerzőinek nyugati hivatkozásain, úgy tűnik, az általuk használt gyakorlat szélesebb szakmai tendenciákba ágyazódott. Még akkor sem, ha ez a kezelési forma igencsak népszerű volt a keleti tömb országaiban, számos intézményt hoztak létre alkalmazására, valamint publikációk sora jelent meg róla.⁶⁰ Ezek viszont ritkán szerepelnek a témában értekező magyar pszichiáterek írásaiban. Gálfiék

⁵⁶ Nem Pléh Csaba volt az egyetlen, akit foglalkoztatott a nyugati áramlatok hatása a magyar pszichológiára. Érdekes ám közel sem elképzelhetetlen gondolatmenetet ismertet Kovai Melinda 2016-os könyvében a nyugati munkák „beszivárogatásáról” a Rákosi-korszak pszichiátriai világába. Kovai leírja, hogy 1952 után az *Idégyógyászati Szemle* különkiadásaként tervbe vették évente egy, a nyugati pszichológiai műveket ismertető-kritizáló lapszám kiadását. A megsemmisítőnek szánt recenziók látszólagos céljaikkal ellentétben pontosan azt a vékony tudományos összekötést biztosították a magyar szakemberek számára, ami miatt nem szakadt meg a magyar lélektudomány kapcsolata a nyugattal a pártállami rendszer legnehezebb éve alatt sem. (KOVAI, 2016. 269.)

⁵⁷ Ezek a szerzők: Sz. L. Rubinstein, H. Wallon, I. P. Pavlov, J. Piaget, E. N. Szokolov, R. S. Woodworth, G. Claus, N. A. Mecsinszkaja, E. Bohm. (PLÉH, 1979. 221.)

⁵⁸ A Pléh tanulmányában használt hivatkozási statisztikák, mint adott diszciplína leírására alkalmazott módszerek az 1970-es években igen népszerűek voltak mind magán a pszichológia tudományán belül, mind a magyar társadalomtudományos gyakorlatban. Lásd BEREND-BEREND-SÁROSI, 1977. 42–52.

⁵⁹ Pléh, 1979. 227.

⁶⁰ GÁLFI, 1961; Irina Sirotkina és Marina Kokorina 2015-ben a munkaterápia sztálini szovjetunióbeli gyakorlatáról szóló tanulmányukban nem kevesebbet állítanak, minthogy a gyógyszeres kezelés elterjedéséig ez volt a legkedveltebb módja az elmebetegek gyógyításának. (KOKORINA-SIROTKINA, 2015.)

szívesebben használták a munkaterápia egyik jelentős, a vasfüggöny másik oldalán alkalmazott szellemi szövetségését: az *occupational therapy* névvel illetett, az Egyesült Államokból induló irányzat szövegeit. Az *occupational therapy* sok szempontból hasonló volt a munkaterápiához. Szakszerű alkalmazása az első világháború alatt fejlődött ki, a háborúban megsérült katonák állapotának javítására. Lényege az volt, hogy a betegeket képessé akarták tenni az emberi életéhez szükséges mindennapi feladatok ellátására, így a társadalomba való – részleges vagy teljes – reintegrálódásra.⁶¹ Foglalkoztatásuk is ennek, a kórházi felügyelet nélküli túlélési gyakorlatnak az elsajátítására irányult: megtanulták elvégezni az élethez szükséges mindennapi feladatokat (fürdés, öltözködés, főzés), könnyebb elfoglaltságokat adtak nekik (mint például hímzés). Ha a terápiás folyamat jól haladt, akkor a páciens megpróbálták valamilyen munkához szoktatni, de ez nem volt feltétele a terápiának. A kezelési forma magyarországi „variánsa” abban tért el nyugati párjától, hogy a betegek társadalomba való visszavezetésének kulcsát nem az ön-ellátásban, a mindennapi feladatok elvégzésében látta. A sikeres terápián átesett beteg ismertetőjegye inkább abból áll, hogy majd a kórház falain kívül is be tud kapcsolódni a termelőmunkába.

Bár az imént elmondottak már árnyalhatták a munkaterápia és az ideológia szoros összefonódásáról alkotott, eddig megalapozottnak tűnő elképzelésünket – elvégre túl egyszerű is lett volna a mindenhol hangoztatott, politikailag is fontos szerepet játszó „munkával” az elme bajait gyógyítani –, érdemes tovább vizsgálódnunk. A bibliográfiában feltüntetett munkák vizsgálata ugyanis meglehetősen lehet, ha figyelembe vesszük azt, hogy mindegyik munka csak egyszer szerepel benne, így az összes felhasznált mű ugyanolyan súllyal esik a latba, mint bármely másik, függetlenül attól, hogy a szerző csak egy apró kiegészítő információt szerzett belőle, vagy arra alapozta egész munkáját. Így – az *occupational therapy* előbbi taglalásához hasonlóan – érdemes azt is szemügyre vennünk, hogy a munkaterápia kapcsán milyen résztémákat, problémaköröket érintenek a szerzők, azok pedig hogyan illeszkednek a hidegháborús világrend nyugati részén gyakran vizsgált kérdésekbe.

Először is vizsgáljuk meg, hogy a munkaterápiáról szóló szövegekben mit tudhatunk meg a dolgozó betegek motiválhatóságáról. Az egyes szerzőknél leginkább a betegek fizetésének alakításánál jelenik meg a motiváció mint téma. Benedek, Gálfi, Adorjáni, Török, Lesch Goldschmidt és Várhelyi is egyetértett a pénzbeli jutalmazás jelentőségével, ráadásul a jutalmazás problémáját az egyik legfontosabb kérdésnek tartották – ez abból is látszik, hogy a terápiás módszer kapcsán ez az egyetlen problémakör, amely képes volt kiprovokálni, hogy a szerzők egymás nézeteire reflektáljanak.⁶² A motiváció kérdése azonban nem csak az ő gondolataikat uralja, hanem a 20. század pszichológia kutatásainak egyik igen fontos irányja volt Amerikában, és a lényegesebb külföldi, mégpedig angolszász kutatások

⁶¹ A munkaterápiától kicsit különböző *occupational therapy* történetét lásd PUNWAR–PELOQUIN, 2000. 21–39.

⁶² Ennek egyébként az is oka lehetett, hogy a munkaterápiás intézmények is állandó finansziális problémákkal küzdöttek. A jutalmazásról szóló cikksorozat részvevői ADORJÁNI–GÁLFI 1959; LESCH–TÖRÖK, 1959; GOLDSCHMIDT–VÁRHELYI, 1960.

hatása a magyar szerzőknél is érződik.⁶³ Gálfi Béla és társai szövegeikben leginkább Robert S. Woodworth, Clark L. Hull és Kurt Lewin pszichológusok elméleteire támaszkodnak.⁶⁴ A nyugati szakirodalom széleskörű ismeretét mi sem mutatja jobban, mint hogy az említett három külföldi szerző személyében Gálfiék munkájában három, a korszakban igen jelentős, különböző megközelítéseket alkalmazó pszichológiai iskola – a funkionalista, a behaviorista és a Gestaltpszichológia – eredményei is feldolgozásra kerültek, ami utal a magyar pszichiáterek jól informáltságára és széleskörű szakmai ismereteire.⁶⁵ Munkáik lapjain a Woodworth által megalkotott biológiai és szociálisan tanult motivációk dualitása alapvetés,⁶⁶ mint ahogyan az is, hogy léteznek külső és belső motivációk.⁶⁷ A szerzők külső motivációként az anyagi javakat és a büntetés (fizetésmegvonás) elkerülését,⁶⁸ míg belsőként a társadalomba való visszaintegrálódást, a betegekben munkájuk iránt létrejövő felelősségérzetet⁶⁹ jelölték meg – bár az nem derül ki a szövegeikből, hogy ez utóbbi inkább őket, mint kezelőket, vagy a betegeket is motiválta. Azt, hogy miért is van szükség ezekre a motivációkra, szintén a korszakban divatosá váló gondolatmenet, Clark L. Hull amerikai pszichológus *drive*-redukciós elmélete⁷⁰ alapján magyarázzák. Ez azért figyelemre méltó, mert Hull a jutalmazás tanulásban játszott szerepének alátámasztásában kap lényeges szerepet, ez pedig Pavlov klasszikus kondicionálás-konceptiójával is magyarázható lehetett volna.

A motivációs elméletek mellett a korszakban az Egyesült Államokban szintén népszerű csoport-hatások kutatásának eredményei is érzékelhetők, amelyeket az imént említett Kurt Lewin nevéhez kapcsolhatunk. Lewin elmélete szerint az eredményesség és a munkamotiváció erősen növelhető, ha az egyénekből csoportokat hozunk létre, és úgy sarkalljuk őket tevékenységre.⁷¹ Ugyanez a gondolat érhető tetten Benedek István műveiben is: a betegek egymást motiválják, egyikük sem szeretne lemaradni a munkában.⁷² Ez a csoporthatás ráadásul, ahogyan haladunk előre az időben, úgy kap egyre nagyobb jelentőséget a vizsgált szövegekben, míg végül a munkaterápia már nem is önállóan, hanem a csoportterápia lehetséges formájaként tűnik fel az 1960-as évek közepén.⁷³

⁶³ A motiváció kérdése a 19. és 20. század fordulójától kezdve fontos kutatási területe a pszichológiának. Bővebben lásd PLÉH, 2010. 439–450.

⁶⁴ Gálfi őket 1964-es kismonográfiájában, valamint Adorjánival közös cikkében is említi.

⁶⁵ De ezen kívül számos más, nyugati szerzőt is használnak (például és a teljesség igénye nélkül: Miller, Freeman, Lawshe, Jasper).

⁶⁶ GÁLFI, 1964. 54.

⁶⁷ Ezek korszakbéli felfogásáról lásd bővebben JORDAN, 1952.

⁶⁸ BENEDEK, 1955a. 61; BENEDEK, 1955b. 238; ADORJÁNI-GÁLFI, 1959; LESCH-TÖRÖK, 1959; GOLDSCHMIDT-VÁRHELYI, 1960; GÁLFI, 1964. 58–60.

⁶⁹ BENEDEK, 1954. 149; BENEDEK, 1955b. 238; ADORJÁNI-GÁLFI, 1959. 214; LESCH-TÖRÖK, 1959. 307; GÁLFI, 1962. 555–556; GÁLFI, 1964. 56–58.

⁷⁰ A *drive*-elméletek olyan motivációs elméletek, amelyek a belső tényezők fontosságát emelik ki. A motivációt egyes szükségleti állapotok irányítják, amelyek a test egyensúlyi állapotának visszaállítására irányulnak. Ezeket nevezik késztetésnek, azaz *drive*-nak. Minden olyan viselkedés, amely csökkenti a *drive*-ot szokássá válik, az egyén megtanulja.

⁷¹ MANGAL, 2011. 224–225.

⁷² Például BENEDEK, 1955. 60; GÁLFI, 1961. 181.

⁷³ GÁLFI, 1964. 22.

Az imént említett általánosabb tendenciák mellett mindenképpen szót kell ejtenünk Gálfi Béla módszeréről, amelyet akár nevezhetnénk a nyugati szakirodalom-felhasználás „minősített esetének”. Gálfi ugyanis az egyetlen szerző, aki igazán komolyan belement a munkaterápia fiziológiai vonatkozásaiba, a terápia forma által kiváltott idegi változásokba. Első olvasásra úgy tűnhet, hogy ő az egyetlen szerző, aki tényleg olvasta Pavlov műveit és szeretne is valamit kezdeni a „magasabb idegtevékenységekkel” azon kívül, hogy megemlíti őket.⁷⁴ Gálfi azonban – úgy látszik – tisztességebb tudós volt annál, mint hogy ne valós munkájával tündököljön: így, bár Pavlov helyet kap 1964-es kismonográfiájának bibliográfiájában, a szövegközi hivatkozásokból már az derül ki, hogy az interpretációjában felhasznált információt valójában Stanley Smith Stevens és egy Hárdik nevű cseh szerző munkáiból, és nem Pavlov eredeti műveiből ismeri, az ő interpretációikat veszi át.⁷⁵

„Lefordított” terápia?

Az eddig elmondottak alapján első látásra úgy tűnhet, hogy egymással konkuráló törekvések azonosíthatók a munkaterápiáról értekező szerzők szövegeiben: egyszerre vannak jelen az államszocialista rendszer vívmányai – mind társadalmi gyakorlatainak említése, mind értékrendje által –, valamint a nyugati pszichológia fejleményei – friss szakirodalma és új elméleti irányai – is. Ez azonban nem véletlenszerű, hanem úgy tűnik, egy nagy következetességgel végrehajtott gyakorlat, amely beleillik Stephen Kotkin *Magnetic Mountain – Stalinism as a Civilization* című művében kifejtett koncepciójába. Kotkin Magnyitogorszk, az Urál keleti oldalán fekvő, az 1930-as évek elején nehézipari fellekvárrá fejlesztett városka lakóinak mindennapi életét, társadalmi gyakorlatait vette vizsgálat alá, hogy elemezhesse a szubjektum és a szovjet hatalom viszonyát a sztálinizmus évei alatt.⁷⁶ A történész azt állítja, hogy a sztálinizmus nem pusztán egy represszív állami-intézményes és a társadalomra is ráerőltetett rendszer volt, hanem egy olyan összetett kulturális miliő, amely magában foglalt „egy új és erőteljes szimbólumrendszert, attitűdöket, nyelvet és beszédstílust, privát és nyilvános viselkedési mintákat, sőt, még az öltözködésben is új divatot – röviden egy olyan megélt tapasztalatot, amelyen keresztül lehetséges volt elképzelni és életre hívni a szocializmusnak nevezett új civilizációt”.⁷⁷ Ahhoz, hogy valaki a rendszerben legitim módon cselekedhessen, el kellett sajátítania ezeket az új kulturális szokásokat.

⁷⁴ ADORJÁNI–GÁLFI, 1959. 214–215; GÁLFI, 1961. 177; GÁLFI, 1964. 53–54.

⁷⁵ GÁLFI, 1964. 53.

⁷⁶ A hatalomnak való alárendelődés gyakorlatainak vizsgálatánál, amely kérdés esetünkben is releváns lehet, kézenfekvőnek tűnnek Michel Foucault munkái. Mivel azonban Kotkin elmélete megalkotása során nagy mértékben támaszkodott Foucault műveire és az azokkal szemben megfogalmazott kritikáit is beleépítette művébe és a keleti világrend sajátosságaira applikálta, így Foucault részletes tárgyalásától tanulmányom esetén eltekintek (BARTHA, 2003; KOTKIN, 1997. 22–23. valamint a kötet során folyamatosan reflektál a szerző Foucault munkáira.)

⁷⁷ A szerző saját fordítása. (KOTKIN, 1997. 14.)

Bár Kotkin elsősorban személyes forrásokból (például levelekből, visszaemlékezésekből) igyekezett kimutatni a sztálinista Szovjetunióban alkalmazott – Foucault-i fogalommal élve – „önmagaság technikáit”,⁷⁸ módszerét gond nélkül kiterjeszthetjük egyéb szövegtípusok vizsgálatára is. Kotkin koncepciója két ponton a magyar munkaterápiás szövegekre is jól ráilleszhető. Ezek közül az egyik a megkérdőjelezhetetlen ideológiai tartalmak (*fixed ideas*)⁷⁹ elfogadásának szükségessége, a másik a „bolsevikül beszélés” (*speaking Bolshevik*)⁸⁰ elsajátítása volt. Előbbi azokat a vitathatatlan elemeit jelentette az ideológiai rendszernek, amelyek mind az állami intézkedésekben, mind azok interpretációjában megmásíthatatlanul jelen voltak. Ennek központi részét képezte az a gondolat, hogy a szovjet rendszer a kapitalizmus szöges ellentéte,⁸¹ míg az előbbi számos pozitív tulajdonságát kellett hangsúlyozni, addig az utóbbi általában rossz színben tűnt fel. Az ilyen tudáselemek azért voltak kulturális értelemben is fontosak, mert az ideológia volt az, ami összehangolta a társadalom tagjait annak tetejétől az aljáig, így elsajátítása elemi összekötő erővel bírt, ezek adták meg a társadalomról való gondolkodás kereteit.⁸² A magyar munkaterápiás szövegeket is végigkísérik ezek a megkérdőjelezhetetlen ideológiai „panelek”. Ahogy láttuk, a magyar szerzők már az általuk alkalmazott módszer történetének megírása során is élesen szembeállították az előző korszakok „kapitalista” és a jelen „kommunista” munkaterápiáját, igyekezve az előbbit inkább saját ellentétükként feltüntetni, és minden elvi közösséget megtagadni vele. De hasonló elven működik a Szovjetunió és a szovjet szerzők „mindenhatóságának” fenntartások nélküli elismerése is.

A „bolsevikül beszélés” technikája már egy jóval összetettebb gyakorlatot tartart, mint egyszerű tartalmi elemek, fogalmi ellentétek gyakori és szisztematikus hangoztatását. A bolsevik beszédmódnak a használata nem kevesebbet jelentett, minthogy az adott személy felismerte, hogy kell gondolkoznia a rendszer hű alattvalójának és ennek köszönhetően a hatalom számára legitim módon tudta mondanóját megfogalmazni.⁸³ Ez a törekvés megnyilvánulhatott egyrészt a szövegek retorikai és narratív struktúráinak megalkotásában: így történhetett meg, hogy a magyar munkaterápiás szerzők a dialektikus materialista szövegek felépítésének mintájára írták meg saját terápiás történelmüket. Másrészt a szóhasználat és bizonyos kedvelt, a rendszer szempontjából ideológiailag előnyben részesített témák elbeszélése is utalhatott erre a gyakorlatra. Esetünkben ilyen lehetett a szocialista termelési viszonyok terápiás kontextusban tárgyalása, esetleg a munka és az ahhoz kapcsolódó egyéb társadalmi gyakorlatok (sztahanovizmus) felemlgetése. Utóbbi két téma azért is kiemelten fontos, mert ezek már Kotkin művében, a személyes narratív források esetében is megjelentek.

Harmadrészt pedig – és bár ez már Kotkin értelmezésének kitágítását, tovább gondolását jelenti – a „bolsevikül beszélés” alkalmas volt az ideológiailag nem feltétlenül legitimnek gondolt tartalmak becsomagolására, politikailag

⁷⁸ FOUCAULT, [1982].

⁷⁹ KOTKIN, 151–158.

⁸⁰ KOTKIN, 1997. 198–225.

⁸¹ Vö. KOSELLECK, 1997.

⁸² KOTKIN, 1997. 151–152.

⁸³ KOTKIN, 1997. 225.

fogyaszthatóvá konvertálására is. A munkaterápiás szövegekben erre is számos példát találhatunk.

Az első – és talán legfontosabb – ezzel a módszerrel létrehozott tartalom magának a „termelőmunkának” a jelentésében keresendő. Felmerül a kérdés, hogy hétköznapi, nem terápiás, de államszocialista körülmények között milyen definíciót adnánk ennek a szónak. Valószínűleg valami olyasmit, hogy ipari vagy mezőgazdasági üzemekben végzett, anyagi hasznot hozó munka. Nos, ezt a korszakban az 1959 és 1962 között megjelent *A magyar nyelv értelmező szótára* című kötetben is hasonlóan gondolták, ott ez a meghatározás szerepelt: „Az anyagi termelés területén, közvetlenül anyagi javakat termelő célszerű tevékenység, munka.”⁸⁴ Ezzel szemben a munkaterápia kontextusában, egészen pontosan Gálfi Béla és Adorjáni Csaba tanulmányában egy egészen új jelentést kapott az államszocialista kontextusban olyan határozott tartalommal bíró fogalom: „olyan motoros aktivitásra vonatkozik, amit a központi idegrendszer az izmokkal korrelációban végez”.⁸⁵ Bár egy kifejezésnek lehet többféle, egymással nem feltétlen megegyező használata, az azonban nem lehetett véletlen egybeesés, hogy egy ideológiailag rangos fogalmat ruháztak fel fontos, az eredetihez igen gyengén kapcsolódó jelentéssel egy olyan területen, ahol ez nem volt feltétlenül indokolt.

A munkaterápiáról író szerzők akkor is éltek ezzel a módszerrel, amikor azokat a szakkifejezéseket akarták eltüntetni a diskurzusból, amelyeknél esélyét látták annak, hogy fennakadnak az ideológiai rostán. Az első ilyen eset már rögtön a munkaterápia tágabb rendszerbe sorolásánál feltűnik. Ez a gyógyítási forma ugyanis a pszichoterápiák közé tartozott, azonban, mint ahogyan az a tanulmányom elején említettek közül következik, az 1948 és 1958 közötti represszív időszakban nem volt célravezető ezzel a szóval élni. Hogy ez a fogalmi probléma semmilyen mértékben ne álljon a terápia sikerének útjába, Benedek István több írásában inkább mint „rehabilitációs kezelést” vagy esetleg mint „milióterápiát” kategorizálja módszerét. Ez utóbbi megnevezés esetében az a figyelemreméltó, hogy milióterápia ugyanúgy a pszichoterápiák közé tartozott, mint a munkaterápia, viszont közel sem kapcsolódtak hozzá olyan negatív kulturális tartalmak, mint az előbbi fogalomhoz. A munkaterápia így „csak” az 1950-es évek végére és az 1960-as évek elejére nyerhette el Magyarországon a „pszichoterápia” megnevezését, amikor is a vele szemben tanúsított ellenséges hangulat enyhült és a csoportpszichoterápiák egyre nagyobb sikerre és népszerűsége tettek szert.

Az elemzett példák alapján úgy tűnik, hogy a tanulmányomban vizsgált, 1954 és 1964 között kiadott munkaterápiás szakszövegek szerzői műveik megalkotása során igyekeztek mind szaktudományos, mind politikai szempontból körültekintően eljárni. A normalizálás ideológiailag uralt terepén tevékenykedve, mondhatni, patikamerlegesen mérték ki a szövegeikben felhasználni kívánt tudáselemeket, az elképzeléseik szerint a hatalom által támogatandónak és kevésbé elfogadhatónak vélt elméleteket. Látszólag végig tartva magukat ahhoz a koncepcióhoz, hogy egy sajátosan az államszocialista rendszer alapelveire épülő, kommunista munkaterápiát hoztak létre, igyekeztek szélesebb, nyugati tudományos bázist is megmozgatva

⁸⁴ BÁRCZI-ORSZÁGH, 1962; *termelőmunka* szócikk.

⁸⁵ ADORJÁNI-GÁLFI, 1959. 214.

kidolgozni a kezelési forma magyarországi gyakorlatát. Ennek minél biztonságosabb megvalósításához felhasználták az ideológiai beszédmódot gyakran használt elemeit, így a kevésbé legitim tudástartalmakat is a politikai hatalom számára befogadhatóvá – mi több, támogatandóvá – tudták tenni.

Azt azonban, hogy ez a módszer mennyire volt a szükséges kompromisszum, vagy megalkuvás, esetleg a behódolás eszköze, mennyiben motiválta az politikai elköteleződés vagy a retorziótól való félelem, még nem sikerült minden kétséget kizáróan megállapítanom, ennek feltárása további kutatásaim célja.

Összegzés

Bár vizsgálatunk végéhez értünk, azonban a Greg Eghigian által feltett kérdés megválaszolásához nem jutottunk sokkal közelebb, hiszen nem fejtettük meg minden kétséget kizáróan, hogy volt-e kommunista pszichiátria, és miben állt annak a lényegisége. Ahhoz azonban azt gondolom, egy lépéssel közelebb jutottunk, hogy rekonstruáljuk és megpróbáljuk megválaszolni, mit gondolhattak erről a kérdésről a korszak munkaterápiás szövegeit megalkotó pszichiáterek (és pszichológus), akiknek pontosan egy ilyen terápia létrehozása lett volna a feladatuk. 1954 és 1964 között megjelent szövegekben szisztematikusan – és a jelek szerint tudatosan – alkalmazzák a politikai diskurzust is uraló fogalomrendszert, gyakran ismételtetik a munkáról kialakult, a szocializmus idején a mindennapi beszélgetéseket is uraló toposzokat. Emellett látszólag elismerik a Szovjetuniót és az onnan származó szakembereket (Pavlovot és Makarenkót) mint abszolút tekintélyt nemcsak ideológiai, de szakmai kérdésekben is. A szakmunkák szerzőinek látványosan politikai megfogalmazása azonban egy olyan, a nyugati világ tudományos eredményeit is integráló terápiát rejtett, amely árnyalja az államszocialista pszichiátriáról és pszichológiáról alkotott képünket. A modern motivációs, csoport- és foglalkozásterápiás szakirodalom felhasználása, ezek sajátos szóhasználattal való elkendőzése, mondhatni „bolsevik nyelvre fordítása” azonban úgy tűnik, hogy nem volt egyedi eset, a jelenség tágabb elméleti keretbe illeszthető.

Felhasznált irodalom és rövidítések

ADORJÁNI-GÁLFI

1959 ADORJÁNI Csaba – GÁLFI Béla: Foglalkoztatott elmebetegek díjazásának problémája. *Idégyógyászati Szemle*, 12. (1959) 7. sz. 214–216.

ADORJÁNI-GÁLFI-REGIUS-SCHENKER

1959 ADORJÁNI Csaba – GÁLFI Béla – REGIUS Ferenc – SCHENKER László: A munka és jutalmazás szerepe a csoportos pszichoterápiában. In: *Pszichológiai Tanulmányok*, II. Szerk.: GEGESI KISS Pál. 1959. 538–544.

BÁRCZI-ORSZÁGH

- 1962 Termelőmunka szócikk. In: *A magyar nyelvértelmező szótára*. Szerk.: BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László. Budapest, Akadémiai, 1962. (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/termelomunka-4EF0C/> – Utolsó letöltés: 2017. 12. 29.)

BARTHA

- 2003 BARTHA Eszter: A sztálinizmus a régi és új historiográfiában: a jelenség meghatározásának elméleti és módszertani problémái. *Eszmélet*, 15. (2003) 1. sz. 4–30.

BARTOS-GÁL-GUNYHÓ

- 1967 BARTOS István – GÁL László – GUNYHÓ József: *A magyar társadalombiztosítás húsz éve 1945–1964*. Budapest, Szakszervezetek Országos Tanácsának Társadalombiztosítási Főigazgatósága, 1967.

BENEDEK

- 1954 BENEDEK István: Defekt elmebetegek munkábaállítása. *Betegség és munkaképesség: Az orvos-egészségügyi szakszervezet Pavlov ideg-elme szakcsoportjának 1953. december 17–18–19-én tartott nagygyűlése. Ideggyógyászati Szemle 1954. évi melléklete*. 149.
- 1955a BENEDEK István: Elmebetegek foglalkoztatása Intapusztán. *Ideggyógyászati Szemle*, 8. (1955) 2. sz. 55–64.
- 1955b BENEDEK István: Munka- és környezet-terápia két éves tapasztalatai. In: *Fájdalom. Az orvos-egészségügyi szakszervezet Pavlov ideg-elme szakcsoportjának 1954. december 9–10–11-én tartott nagygyűlése. Ideggyógyászati szemle 1955. évi melléklete*. 238.
- 1957 BENEDEK István: *Aranyketrec*. Budapest, Bibliotheca, 1957.

BEREND-BEREND-SÁROSI

- 1977 BEREND T. Iván – BEREND Zsuzsa – SÁROSI Márta: Jegyzetek a lábjegyzetről. *Valóság*, 20. (1977) 11. sz. 42–52.

CALLOWAY

- 1992 CALLOWAY, Paul: *Soviet and Western psychiatry: a comparative study*. Michigan, Moor Press, 1992.

IFJ. CSEKEY

- 2010 IFJ. CSEKEY László: A családi ápolás és annak tanulságai. Kommentár Csekey László „Beszámoló a családi ápolásról a balassagyarmati családi ápolási teleppel kapcsolatban” című előadásához. In: *A '47-es kérdések mai szemmel. A Magyar Népjóléti Minisztérium és a Magyar Orvosok Szabad szakszervezete Ideg, Elme és Lélektani Szakcsoportjának 1947. június 7-én és 8-án „Az elmebetegügy jelen kérdései Magyarországon” címmel tartott ankétja kommentárokkal*. Szerk: HARMATTA János – SZÓNYI Gábor. Budapest, MentalPort Kft., 2010. 183–191.

DUFAUD

- 2014 DUFAUD, Grégory: Politiser la médecine? La psychiatrie extrahospitalière en Union soviétique pendant les années vingt et au début des années trente. *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 37. (2014) 3. sz. 124–148.
- 2015 DUFAUD, Grégory: Quel usage des thèses pavloviennes en médecine? Schizophrénie, incertitudes scientifiques et psychiatrie en Union soviétique. *Cahiers du monde russe*, 56. (2015) 1. sz. 199–233.

EGHIGIAN

- 2002 EGHIGIAN, Greg: Was There a Communist Psychiatry? Politics and East German Psychiatric Care, 1945–1989. *Harvard Review of Psychiatry*, 10. (2002) 6. sz. 364–368.

ENGELS

- [1883] ENGELS, Friedrich: A munka szerepe a majom emberré válásában. Ford.: Gáspár Endre. In: Uő.: *A természet dialektikája*. Budapest, Szikra, 1948. 48–60.

FABINYI

- 1930a FABINYI Rudolf: Az elmebetegek activ munkaterápiája I. *Népegészségügy*, 11. (1930) 16. sz. 941–956.
- 1930b FABINYI Rudolf: Az elmebetegek activ munkaterápiája II. *Népegészségügy*, 11. (1930) 17. sz. 1010–1021.
- 1930c FABINYI Rudolf: Az elmebetegek activ munkaterápiája III. *Népegészségügy*, 11. (1930) 18–19. sz. 1046–1052.

FOUCAULT

- [1961] FOUCAULT, Michel: *A bolondság története*. Budapest, Atlantisz, 2004.
- [1982] FOUCAULT, Michel: „Az önmagasság technikái”. Ford.: KICSÁK Lóránt. In: Uő.: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen, Latin Betűk, 2000. 345–369.

FÜREDI-BUDA

- 1980 FÜREDI János – BUDA Béla: A pszichiátria önállósodásának problémája Magyarországon. *Orvosi Hetilap*, 121. (1980) 19. sz. 115–1120.

GÁLFI

- 1961 GÁLFI Béla: Munkaterápia a pomázi munkaterápiás intézetben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 18. (1961) 2. sz. 173–183.
- 1962 GÁLFI Béla: Az elmebetegek rehabilitálásának pszichológiai vonatkozásai. In: *Pszichológiai Tanulmányok IV*. Szerk.: GEGESI KISS Pál. 551–560.
- 1964 GÁLFI Béla: *Munkaterápia a pszichiátriai gyakorlatban*. Budapest, Akadémiai, 1964.

GOLDSCHMIDT-VÁRHELYI

- 1960 GOLDSCHMIDT Dénes–VÁRHELYI László: Hozzászólás a „Foglalkoztatott elmebetegek díjazásának problémája” c. cikkhez. *Ideggyógyászati Szemle*, 13. (1960) 3. sz. 93–94.

KONRÁD

- 1904 KONRÁD Jenő: *Az elmebetegek családi ápolási rendszerének meghonosítása Magyarországon. Az Orvosi Hetilap Tudományos Közleményei. Különlenyomat. Budapest, Pesti Lloyd Társulat könyvnyomdája, 1904.*

KÓNYA

- 1998 KÓNYA Sándor: *A Magyar Tudományos Tanács 1948–1949.* Budapest, MTA, 1998.

KOVAI

- 2015 KOVAI Melinda: The History of the Hungarian Institute of Psychiatry and Neurology between 1945–1968. In: *Psychiatry in Communist Europe.* Eds.: MARKS, Sarah – SAVELLI, Matt. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015. 117–127.
- 2016 KOVAI Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban. 1954–1970.* Budapest, L'Harmattan-KRE, 2016.

KOSELLECK

- 1997 KOSELLECK, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Jászöveg Műhely, 1997.

KOTKIN

- 1997 KOTKIN, Stephen: *Magnetic Mountain. Stalinism as a Civilization.* Berkeley, University of California Press, 1995.

KOZULIN

- 1984 KOZULIN, Alex: *Psychology in Utopia: Toward a Social History of Soviet Psychology.* Cambridge MA, MIT Press, 1984.

LEHOCZKY

- 1954 LEHOCZKY Tibor: Elnöki megnyitó. In: *Betegség és munkaképesség: Az orvos-egészségügyi szakszervezet Pavlov ideg-elme szakcsoportjának 1953. december 17–18–19-én tartott nagygyűlése. Ideggyógyászati Szemle 1954. évi melléklete. 1–2.*

LESCH-TÖRÖK

- 1959 LESCH Gyula-TÖRÖK István: A pénzbeli dotáció szerepe az elmebetegek foglalkoztatásánál. *Ideggyógyászati Szemle*, 12. (1959) 10. 306–307.

MAKARENKO

- [1933] MAKARENKO, Anton Szemjonovics: *Pedagógiai hősköltemény – Az új ember kovácsa.* Ford.: LÁNYI Sarolta. Budapest, Európa, 1963.

MANGAL

- 2011 MANGAL, S. K.: *Advanced Educational Psychology.* Delhi, Prentice-Hall of India, 2011.

MÁRKUS

- 1971 MÁRKUS György: *Marxizmus és „antropológia”.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézete, 1971. (*Szociológiai Tanulmányok*, 2.)

MARX

- [1844] MAX, Karl: Economic and Philosophical Manuscripts of 1844. In: *Early Writings*. Ed.: McLELLAN, David. Oxford, Oxford University Press. 328–330.
- [1859] MARX, Karl: *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Chicago, Charles H Kerr, 1904.

MÓD

- 1954 MÓD Aladár: *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*. Budapest, Szikra, 1954.

NYÍRÓ

- 1940 NYÍRÓ Gyula: Az elmebetegek munkatherápiájáról. *Népegészségügy*, 21. (1940) 2. sz. 86–92.

PUNWAR-PELOQUIN

- 2000 PUNWAR, Alice J. – PELOQUIN, Suzane M.: *Occupational Therapy: Principles and Practice*. Philadelphia, Lippincott, Williams & Wilkins, 2000.

PETRIKÁS

- 1988 PETRIKÁS Árpád: Makarenko hatásának elméleti és gyakorlati tapasztalatai. *Magyar Pedagógia*, 88. (1988) 1. sz. 66–73.

PLÉH

- 1979 PLÉH Csaba: A magyar pszichológia fejlődésének néhány jellemzője a publikációk mennyiségi elemzésének tükrében, 1958–1975. In: *A MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei (28. kötet)*. Budapest, MTA, 1979. 209–231.
- 2010 PLÉH Csaba: *A lélektan története*. Budapest, Osiris, 2010.

POLYÁK

- 2017 POLYÁK Petra: Társadalmi bíróságok a felsőoktatásban az ötvenes évek elején. In: *A normán innen és túl*. Szerk.: KOVÁCS Janka – KÖKÉNYESSY Zsófia – LÁSZLÓFI Viola. Budapest, Történeti Kollégium, 2017. 79–95.

SAYERS

- 2005 SAYERS, Sean: Why Work? Marx and Human Nature. *Science & Society*, 69. (2005) 4. sz. 606–616.

SIROTKINA-KOKORINA

- 2015 SIROTKINA, Irina – KOKORINA, Marina: The Dialectics of Labour in a Psychiatric Ward: Work Therapy in the Kaschenko Hospital. In: *Psychiatry in Communist Europe*. Eds.: MARKS, Sarah – SAVELLI, Matt. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015. 27–49.

TARISKA

- 1951 TARISKA István: Kórházi elmebetegügyünk helyzete és feladatai. *Népegészségügy*, 32. (1951) 1. sz. 17–25.

ZAJICEK

- 2009 ZAJICEK, Benjamin: *Scientific Psychiatry in Stalin's Soviet Union: The Politics of Modern Medicine and the Struggle to Define 'Paolovian' Psychiatry, 1939-1953*. PhD Dissertation, University of Chicago, 2009.
- 2015 ZAJICEK, Benjamin: Insulin Coma Therapy and the Construction of Therapeutic Effectiveness. In: *Psychiatry in Communist Europe*. Eds.: MARKS, Sarah – SAVELLI, Matt. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2015. 50-73.
- 2017 ZAJICEK, Benjamin: A Soviet System of Professions: Psychiatry, Professional Jurisdiction, and the Soviet Academy of Medical Sciences, 1932-1951. In: *Russian and Soviet Healthcare from an International Perspective: Comparing Professions, Practice, and Gender, 1880-1960*. Ed.: GRANT, Susan. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2017. 9-119.

*Lászlófi, Viola***Work as a Cure for Mental Illnesses? Opportunism and Seeking Ways in Psychology and Psychiatry in Hungary during the First Decades of State Socialism**

Until the end of the 1940s there were two main established methods to occupy the mentally ill who were fit for work. From the end of the 19th century, a lesser number of the them underwent work therapy in mental asylums, whereas the others were treated with the so-called family therapy (otherwise known as hetero-familial system), exploiting the capacities of the families in the countryside. As an important part of this, the mentally ill helped in housekeeping and agricultural work. However, following the political and ideological turn of 1948, the latter form of treatment became debated, then it was gradually superseded. Parallel to this process, work therapy came to be the most popular type of treatment for mental illnesses, as work formed the basis of the ideology of the Communist state, and thus, healing through work harmonised with the general tendencies of the era. The article examines the texts related to work therapy published in neurological-psychiatric and psychological journals and monographs between 1954 and 1964. It should be pointed out, that even though work therapy appeared as the "handmaiden of ideology" (even in its name), and even though it was supposed to fulfil a certain role, in reality, the role and perception of work therapy was a lot more complicated.